

PROBLEM
PSYCHOLOGII
W FILOZOFII
POKANTOWSKIEJ

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3631

50 lat
Uniwersytetu
Śląskiego
w Katowicach

Andrzej J. Noras

PROBLEM
PSYCHOLOGII
W FILOZOFII
POKANTOWSKIEJ

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Katowice 2017

Redaktor serii: Filozofia
Dariusz Kubok

Recenzent
Radosław Kuliniak

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
Rozdział pierwszy	
JAKOB FRIEDRICH FRIES	15
Rozdział drugi	
FRIEDRICH EDUARD BENEKE	39
Rozdział trzeci	
JOHANN FRIEDRICH HERBART	61
Rozdział czwarty	
JÜRGEN BONA MEYER	89
Rozdział piąty	
LEONARD NELSON	113
ZAKOŃCZENIE	137
LITERATURA	143
INDEKS OSOBOWY	157
Summary	163
Zusammenfassung	165

WSTĘP

Występujący w tytule termin „psychologia” zastąpił pierwotny, roboczy termin „psychologizm”, który jest co najmniej dwuznaczny. Psychologizm oznacza przede wszystkim obecność psychologii w filozofii i w świetle współczesnych dyskusji jest sporem o rozumienie logiki, a mianowicie o to, czy logika jest nauką wartościującą i normatywną, czy też ma swoje źródło w psychologii myślenia. Nie wolno jednak zapominać, że takie myślenie jest charakterystyczne dla czasów późniejszych niż analizowane w niniejszej rozprawie i dla współczesnego rozumienia psychologizmu, mającego swe korzenie w pozytywizmie. Fakt, że psychologizm ten jest niejednoznaczny, potwierdza stanowisko Richarda Hönigswalda, o którym Kurt Walter Zeidler pisze, że jego filozofia, a ściślej: psychologia myślenia, stanowi „przewyciężenie neokantowskiego antypsychologizmu”¹. Nie można jednak zapominać, że początkowo psychologizm oznacza coś innego – co bynajmniej nie wyklucza się ze wskazanym rozumieniem – a mianowicie oparcie się na doświadczeniu wewnętrznym, a to w połowie dziewiętnastego

---

¹ K.W. Zeidler: *Kritische Dialektik und Transzendentalontologie. Der Ausgang des Neukantianismus und die post-neukantianische Systematik* R. Hönigswalds, W. Cramers, B. Bauchs, H. Wagners, R. Reiningers und E. Heintels. Bonn 1995, s. 86.

wieku uznano za wystarczający powód do sformułowania zarzutu psychologizmu. Zarzut ten po raz pierwszy wysunął Kuno Fischer w stosunku do Jakoba Friedricha Friesa, kiedy stwierdził: „To, co jest *a priori*, nigdy nie może zostać poznane *a posteriori*”². Arthur Kronfeld (1886–1941), lekarz psychiatra i filozof nauki, zarazem przyjaciel Leonarda Nelsona, zdanie to określa mianem „anatemy Kunona Fischera”³. Nie zmienia to jednak faktu, że właśnie Kuno Fischer wywołuje spór, który znany jest jako „problem Kant – Fries”.

Dwuznaczność w rozumieniu psychologizmu skutkuje licznymi niejasnościami w jego opisie i klasyfikacji. Nie ma jednego psychologizmu, a zatem nie ma jednej jego krytyki. W filozofii pokantowskiej sprawa wydaje się jednak bardzo prosta – przynajmniej tak się wydaje z perspektywy tych, którzy filozofię tę oceniają jako pierwsi. Już w pierwszym wydaniu słynnego podręcznika z zakresu historii filozofii autorstwa Friedricha Überwega można przeczytać, że „Fries próbował psychologicznie ugruntować krytykę rozumu”⁴. Dalej zaś Überweg zauważa: „Stosownie do tego psychologia opierająca się na doświadczeniu wewnętrznym musi stanowić podstawę wszelkiego filozofowania”⁵. Warto zwrócić uwagę na fakt, że w wydaniu siódmym książki, którego redaktorem był Max Heinze (1835–1909), zdanie to zostało dodatkowo uwyraźnione rozstrzelonym drukiem⁶. Dopiero w wydaniu dwunastym słynnego podręcznika znajduje się osob-

---

² K. Fischer: *Die beiden kantischen Schulen in Jena. Rede zum Antritt des Prorektorats, den 1. Februar 1862*. Stuttgart 1862, s. 18.

³ A. Kronfeld: *Das Wesen der psychiatrischen Erkenntnis. Beiträge zur allgemeinen Psychiatrie I*. Berlin 1920, s. 28.

⁴ F. Überweg: *Grundriss der Geschichte der Philosophie von Thales bis auf die Gegenwart*. Theil 3: *Die Neuzeit*. Berlin 1866, s. 183.

⁵ *Ibidem*, s. 189.

⁶ Zob. F. Überweg: *Grundriss der Geschichte der Philosophie*. Theil 3: *Die Neuzeit*. Hrsg. von M. Heinze. 7. Aufl. Berlin 1886, s. 300.

ny rozdział poświęcony filozofii Friesa, który poniekąd „potwierdza” jego psychologizm. „Fries ugruntowuje psychologizm, kiedy Kantowską krytykę przekształca w to, co psychologiczne, a wszelką filozofię sprowadza do samoobserwacji”⁷. Nieco dalej zaś wydawca tej książki Traugott Konstantin Österreich (1880–1949) zauważa: „Jakob Friedrich Fries (1773–1843) jest głównym przedstawicielem psychologizmu”⁸; i wreszcie Österreich stwierdza, że „jest on zupełnie psychologią”⁹. Wniosek, jaki stąd płynie, można sformułować tak: następujący po Überwegu redaktorzy jego książki potwierdzają psychologizm Friesa.

Problem psychologii jest jednak o wiele bardziej złożony, niż wydaje się to na pierwszy rzut oka, a wspomniany już reprezentant neokantyzmu i długoletni profesor Uniwersytetu Wrocławskiego Richard Hönlwald podkreśla, że psychologizm oznacza „psychologię na niewłaściwym miejscu”¹⁰. Nie oznacza rezygnacji z psychologii w ogóle, lecz oznacza – poniekąd po Kantowsku – wyznaczenie psychologii granic. Interesujące i ważne zarazem jest wszakże to, że Willy Moog twierdzi, iż w taki sposób jak Hönlwald definiuje psychologizm austriacki filozof Alois Höfler (1853–1922), który już w wykładzie wygło-

---

⁷ „Fries begründet den Psychologismus, indem er die kantische Kritik ins Psychologische umbiegt und alle Philosophie auf Selbstbeobachtung zurückführt”. F. Überweg: *Grundriss der Geschichte der Philosophie*. Teil 4: *Die deutsche Philosophie des neunzehnten Jahrhunderts und der Gegenwart*. 12. Aufl. Hrsg. von T.K. Österreich. Berlin 1923, s. 11.

⁸ Ibidem, s. 147.

⁹ Ibidem, s. 149.

¹⁰ R. Hönlwald: *Grundfragen der Erkenntnistheorie*. Hrsg. von W. Schmied-Kowarzik. Hamburg 1997, s. 6. Zob. na ten temat: A.J. Noras: *Pojęcie samoświadomości w filozofii świadomości Paula Natorpa*. W: „Folia Philosophica”. T. 32. Red. P. Łaciak. Katowice 2014, s. 89–90, oraz A.J. Noras: *Kłopoty z filozofią*. Katowice 2015, s. 63–73.

szonym podczas V Międzynarodowego Kongresu Psychologów w Rzymie stwierdza: „»Psychologizm« mówi coś innego niż »psychologia«, a mianowicie oznacza nadmiar psychologicznego myślenia, psychologię na niewłaściwym miejscu”¹¹. Przy okazji warto wspomnieć, że Moog podkreśla fakt, że Fries jest psychologią, aczkolwiek uważa: „[...] jakkolwiek ostatnio się to kwestionuje”¹². Ma zatem Moog świadomość możliwości innego zinterpretowania filozofii Friesa i Friedricha Eduarda Benekego, którego nazwisko wymienia razem z Friesem. Ciekawe jest również to, że Hermann Cohen, założyciel logicznej szkoły neokantyzmu, zwraca również uwagę na istniejący problem, kiedy pisze: „Twórca klasycznej logiki Platon, jest zarazem pierwszym psychologiem w wielkim, metodycznym stylu”¹³. Oznacza to, że relacja między filozofią a psychologią okazuje się złożona.

Skoro zatem kamieniem obrazu jest filozofia Friesa, to właśnie ją należy uczynić punktem wyjścia rozważań. Trzeba ponadto umieścić filozofię Friesa w kontekście historycznym, który oczywiście wiąże się wprost z próbami odczytania myśli Immanuela Kanta. Za istotny element tego odczytania należy jednak uznać to, że wpisuje się ono w tradycję – a raczej ją tworzy – odczytania w duchu szeroko rozumianej psychologii, czy może tylko doświadczenia wewnętrznego. Zwyczajowo pierwszym, którego zwykło się postrzegać w świetle filozofii pokantowskiej, jest Karl Leonhard Reinhold (1757–1823),

¹¹ „»Psychologismus« will etwas anderes sagen als »Psychologie«, nämlich ein Zuviel an psychologischem Denken, Psychologie am unrechten Ort”. A. Höfler: *Sind wir Psychologen?*. In: *Atti del V congresso internazionale di psicologia. Tenuto in Roma dal 26 al 30 aprile 1905*. Sotto le presidenza del G. Sergi. Pubblicati dal S. de Sanctis. Roma 1906, s. 322. Por. W. Moog: *Logik, Psychologie und Psychologismus. Wissenschaftssystematische Untersuchungen*. Halle a. S. 1919, s. 3.

¹² W. Moog: *Logik, Psychologie und Psychologismus...*, s. 6.

¹³ H. Cohen: *Logik der reinen Erkenntniss*. Berlin 1902, s. 20.

co skutkuje między innymi tendencją do poszukiwania naczelnej zasady, a w konsekwencji – do zbudowania systemu. Ale z perspektywy stanowiska Friesa wygląda to mniej korzystnie, ponieważ dla Reinholda poznanie dokonuje się dzięki naoczności i refleksji, a nie opiera się na doświadczeniu wewnętrznym.

Lista filozofów pokantowskich, którzy odwołują się do psychologii, jest jednak znacząca, a na plan pierwszy wysuwają się nazwiska Friedricha Eduarda Benekego i Johanna Friedricha Herbarta. Później dołączają do nich myśliciele, którzy wprost nawiązują już do Friesa bądź podkreślają wyraźnie, że ich interpretacja Kanta opiera się na linii interpretacyjnej, którą wyznaczył Fries. I tu szczególną uwagę należy zwrócić na nazwiska dwóch filozofów. Pierwszym jest Jürgen Bona Meyer, natomiast drugim – Leonard Nelson. Pierwszy w roku 1870 wydał książkę zatytułowaną *Kant's Psychologie*¹⁴, drugi odnowił na początku dwudziestego stulecia ruch Friesa.

Badanie filozofów pokantowskich – choć termin ten jest niejasny – wpisuje się w dyskusję dotyczącą źródeł neokantyzmu. Frederick C. Beiser mówi o genezie neokantyzmu, ale ujmuje ją bardzo szeroko, ponieważ jedynym filozofem, którego nie określa mianem neokantysty, jest Fries¹⁵. Natomiast Beneke jawi się jako neokantowski męczennik, Herbart – neokantowski metafizyk, a Jürgen Bona Meyer – neokantowski sceptyk. Pomija Beiser Leonarda Nelsona, ale przede wszystkim dlatego, że jego działalność wykracza poza wyznaczone ramy czasowe. W ujęciu Beisera datami granicznymi są lata 1796 oraz 1880. Pierwsza cezura ma wymiar konkretny, gdyż wtedy Johann Gottlieb Fichte sformułował pierwszy projekt teorii wiedzy. Tym jednak, co wątpliwe, jest wiązanie tej daty z genezą neokantyzmu. Podobnie data 1880, która badaczowi neo-

¹⁴ J.B. Meyer: *Kant's Psychologie*. Berlin 1870.

¹⁵ F.C. Beiser: *The Genesis of Neo-Kantianism, 1796–1880*. Oxford 2014.

kantyzmu nie mówi nic poza tym, że lata osiemdziesiąte dziewiętnastego wieku są czasem rozkwitu neokantyzmu, okresem, który trwa do końca pierwszej wojny światowej. Kwestia jest dyskusyjna, ale nie miejsce tu na rozważanie narosłych wątpliwości. Argument przemawiający za postrzeganiem wymienionych filozofów w kontekście genezy neokantyzmu stanowi to, że odwołują się oni do psychologii dlatego, żeby lepiej zrozumieć Kanta.

Prezentowana książka tylko w znikomym stopniu odnosi się do problemu genezy neokantyzmu, ponieważ problemem przewodnim czyni rozumienie psychologii w zaprezentowanych koncepcjach. Naturalnie, ich dobór – jak już wspomniano – nie jest arbitralny. Chodzi bowiem o filozofów, którzy zagadnieniu psychologii poświęcili w swoich rozważaniach bardzo dużo miejsca. Uczynili to jednak w imię powrotu do Kanta, co poniekąd wiąże się z problemem genezy neokantyzmu. Rzecz wszakże w tym, że postrzeganie wszystkich tych filozofów w świetle neokantyzmu zakrawa mimo wszystko, w przekonaniu piszącego te słowa, na pewne nadużycie. Neokantyzm jest bardzo ważnym zjawiskiem w historii filozofii, ale nie można całej filozofii pokantowskiej zredukować do neokantyzmu. W tym znaczeniu ujęcie Beisera staje się zbyt szerokie. Raczej rację ma Kurt Walter Zeidler, który tak charakteryzuje neokantyzm: „Podczas gdy neokantyzm nie tylko postrzega sam siebie jako przeciwieństwo wszelkiego pozytywistycznego materializmu i empirystycznego psychologizmu, lecz także ujmuje siebie wobec »nienaukowej« metafizyki i spekulacji, w takim samym stopniu odróżnia się od »spekulacji« idealizmu niemieckiego, jak od »realizmu« Herbarta albo metafizyki woli Schopenhauera, a od psychologicznych następców Kanta (Fries, Beneke) w takim samym stopniu, jak od Kanta historycznego”¹⁶.

---

¹⁶ K.W. Zeidler: *Kritische Dialektik und Transzendentalontologie...*, s. 71.

Książka skupia się na próbach interpretacji filozofii Kanta w świetle psychologii. Najbardziej trafnie bowiem dwa najważniejsze kierunki interpretacji Kanta ujmując w formie wątpliwości Leonard Nelson, który na początku wieku dwudziestego stwierdza: „W filozofii czasów nowożytnych mówiło się o »problemie Kant – Fries«. Nawiązywało się przy tym do rozważanego przez Kunona Fischera w jego mowie prorektorskiej pytania, »czy krytyka rozumu powinna być metafizyczna, czy też antropologiczna«, pytania, które jest równoznaczne z tym, czy prawdziwego dalszego rozwoju ugruntowanej przez Kanta filozofii krytycznej należy poszukiwać w dorobku niemieckich filozofów identyczności, czy też u Friesa”¹⁷. Chodzi zatem w rozprawie o tych filozofów, którzy nawiązują do Friesa. Jeżeli jednak występują w niej niedociągnięcia, stanowi to jedynie o winie autora.

---

¹⁷ L. Nelson: *Jakob Friedrich Fries und seine jüngsten Kritiker. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der hohen philosophischen Fakultät der Georg-Augusts-Universität. Göttingen 1904*, s. 1.

Andrzej J. Noras

THE PROBLEM OF PSYCHOLOGY IN THE POST-KANTIAN PHILOSOPHY

Summary

The subject of analyses undertaken in the book are concepts of the post-Kantian philosophers who, in their inquiries, referred to psychology, namely: Jakob Friedrich Fries, Friedrich Eduard Beneke, Johann Friedrich Herbart, Jürgen Bona Meyer, and Leonard Nelson. What is revealed in the course of the author's investigations is the following. First of all, attempts to establish relationship between psychology and philosophy are not identical with the subsequent endeavours to found philosophy on a bedrock of psychology. Such an understanding of relations between the two has come to be known as psychologism, and does not refer to the concepts in question. Second of all, one cannot propose a single model of understanding the relation occurring between philosophy and psychology. As a source of the problem here one can indicate the interpretation of Kant's thought put forward by Fries. The latter – to a lesser or greater degree – is referred to by the remaining thinkers. Thirdly, the author's analyses demonstrate such a plethora of standpoints regarding the titular issue that the only common denominator may be broadly understood psychology.

Andrzej J. Noras

PROBLEM DER PSYCHOLOGIE IN POSTKANTIANISCHER PHILOSOPHIE

Zusammenfassung

Zum Gegenstand des vorliegenden Buches sind Theorien von postkantianischen Philosophen, die sich in ihren Werken auf Psychologie beziehen. Es sind: Jakob Friedrich Fries, Friedrich Eduard Beneke, Johann Friedrich Herbart, Jürgen Bona Meyer und Leonard Nelson. Die von dem Verfasser durchgeführten Forschungen offenbaren folgende wichtige Fragen. Erstens sind die Versuche, gewisse Beziehungen zwischen Psychologie und Philosophie zu entdecken mit späteren Bemühungen, die Philosophie auf Psychologie zu gründen, nicht identisch. Solches Verhältnis zwischen den beiden Wissenschaften ist unter dem Namen Psychologismus bekannt und geht die hier erörterten Probleme nicht an. Zweitens darf man nicht nur von einem Modell der Beziehungen zwischen Philosophie und Psychologie reden. Die Ursache des Problems liegt in der von Fries durchgeführten Deutung der Kants Philosophie. Fries ist derjenige, auf den sich – in geringerem oder höherem Maße – übrige Philosophen berufen. Drittens – was unsere Forschungen gezeigt haben – sind die Stellungen zu dem Problem so different, dass hier nur die weit aufgefasste Psychologie zum einzigen gemeinsamen Nenner werden kann.

Redaktor Małgorzata Poglódek
Projektant okładki Tomasz Kipka
Łamanie Edward Wilk

Copyright © 2017 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-3268-0
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-3269-7
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
[e-mail: wydawus@us.edu.pl](mailto:wydawus@us.edu.pl)

Wydanie I. Ark. druk. 10,5. Ark. wyd. 8,0.
Papier offset. kl. III, 90 g.   Cena 22 zł (+ VAT)

Druk i oprawa
„TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław